

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LI. évfolyam.

Julius—Augusztus

4. füzet.

Rousseau tanulmányok.

Adatok Rousseunak az egyházakkal való harcához.*

Irta: Dr. Kemény Gábor.

Thukydides szerint a nagy emberek temetője az egész világ. Ámde az egész világ temetőjében nyugodni: az örök élettől egyenlő. Akit az egész világon elsiratnak, eltemetnek, megbámulnak, megtisztelnek vagy gyűlölnék, átkoznak, az voltaképpen sehol sincs eltemetve. A kivételes lelkeknek küzdelme voltaképpen az életökkel kezdődik, de a halálok csak újabb kezdetét jelenti a beláthatatlan messzeségbe nyúló harcoknak. Azok a szellemi küzdelmek, mik Rousseau nevelési elmélete körül az *Émile* megjelenése óta folynak, ma sem záródtak le. A párisi katolikusok és a genfi protestánsok egyenlő hévvel, hasonló elfogultsággal vetik máglyára a szerintők veszedelmes eszméket hirdető könyvet. Ma már nem vetjük ugyan a máglyára Rousseau *Émile*jét, ma már megenyhült ugyan az »Anti-*Émile*« meg nem értő, elfogult hangja; ma már speciális Rousseau-folyóiratok s tudományos apparátussal készült könyvek százai foglalkoznak Rousseauval, de vajjon közelebb állunk-e ma Rousseau megértéséhez, vajjon a modern pedagógia át van-e hatva az ő örökké élő

* Forrásművek: Rousseau: *Émile*; Rousseau: *Confessions*; L'abbé André: *Refutation du nouvel ouvrage du Jean Jacques Rousseau*, Paris 1762; L'abbé André: „Une aveugle philosophie, qui s'est repandue dans le monde, fascine les esprits et pervertit les coeurs“, Paris 1763; *Censure de la Faculté de Théologie de Paris contre le livre, qui a pour titre Émile ou de l'éducation*, a Paris, MDCCCLXII.; Möbiusz: J. J. Rousseau, Leipzig 1903; Viridet: J. J. Rousseau, Genève 1862; Jullien: *Histoire de Genève*, Genève 1863; Faguet: *Vie de Rousseau*, Paris 1913; Faguet: *Rousseau penseur* Paris 1913; Ritter: *Le conseil de Genève jugeant les oeuvres de Rousseau*, Genève 1883. Lamartine: *L'histoire des Girondins*.

eszméitől? Úgy vélem, hogy ha Rousseau felébredne s végig tekintene a modern pedagogia összes vívmányain s megbámulná az ő kora óta tett nagy lépéseket, elfogná őt a szent lelkesedés s vagy egy könyvtár zúgában, vagy Montmorency árnyas erdejében mohó vággyal pótolná az elmulasztottakat s eltelvén az újabb kor irodalmával, esztétikájával, históriájával, filozófiájával, művészetével stb., leülne íróasztala mellé s újra megírná az Emilet. Hogy Rómában és Genfben felállítanák-e részére a máglyákat, azt ne fessegessük. Az azonban valószínű, hogy újra százával akadnának írók, kik' nagy buzgalommal mutatnák ki a nevelési rendszerében rejlő ellenmondásokat s főleg az élete s hirdetett eszméi között felmerülő ellentéteket. Rousseau élete! Ez a kalandokkal, gyönyörhajhászattal, fájdalomokkal, bűnökkel, megaláztatásokkal és felemelő érzésekkel telt élet nagyban hozzájárult ahhoz, hogy szavait félreértsék vagy félremagyarázzák. Tagadhatatlan, hogy Rousseau élete és elvei között vannak legalább *látzólagos ellenmondások* s ez az oka, hogy a kritikusok százai eszméiben *nem az egységet*, hanem *az ellenmondásokat* keresik és szeretik másokkal is észrevétetni.

Rousseau nemcsak a nagy gondolatok, de a nagy »megérzések« embere is volt. »Rousseau látott.« Nemcsak a mások lelkét, de a magáét is. Nemcsak a mások erényeit és hibáit, de a maga erényeit is. Rousseau ékes kifejezést adott mindazon erényeknek és hibáknak, melyeket másokban és önmagában felismert. Rousseau *rajongott az igazságért*. Ez forrása sokszor kiméletlenségig menő őszinteségének. Rajong másokért, kiket igazaknak ismer, de *rajong a maga igazságaiért is*. Gyűlöl másokat, kikben gyarlóságot lát, de *gyűlölí saját gyarlóságait is*. Kiméletlenül lesújtja mások hibáit, de saját bűnei feltárásában sem ismer kiméletet. Szenved a mások romlottságát látva, de százszorosan szenved saját nemtelenségéért. Vallomásaiból kitűnik, hogy *mások hibáit el tudja felejteni, saját hibáit azonban nem tudja magának megbocsátani*. Lamberciének, ki hamis váddal illetvén őt, először érezte vele az igazságtalanság keserűségét, meg

tud bocsátani; de ő maga még öreg korában is szenved, visszagondolván az általa ellopott rózsaszínű szalagra, melynek ellopásával Pontal kisasszonyt vádolta meg. — Rousseau lelkületének részletesebb analizisével más helyen óhajtunk foglalkozni; itt csak annak megállapítására szorítkozunk, hogy *Rousseau igazságai semmit sem vesztenek értékökből azért, mert a saját bűnein és szenvedésein keresztül jutott hozzájuk*. Rousseau maga mondja gyermekkorra viszontagságait rajzolván vallomásaiban: »Ezek voltak életem kezdetének első benyomásai: így kezdett kialakulni, vagy mutatkozni bennem ez a büszke és gyöngéd szív, ez a lágy és mégis szilaj jellem, mely mindig a gyöngeség és bátorság, a puhaság és erő között ingadozva a legszélsőbb ellenmondásokba hozott és okozta, hogy az önmegettartóztatásban és az élvezetben, a gyönyörben és mértékletességben egyaránt nem volt részem.« Valamint szívével, mely egyszerre büszke és gyöngéd tudott lenni és jellemével, mely a gyöngeség és bátorság megnyilatkozásait mutatta, az érzelmek gazdag világát magáévá tudta tenni, épp úgy *át tudta fogni világosan látó elméjével mindazt, ami az emberi okosság és igazság világába tartozik*. Lelke olyan, mint egy finoman érző lemez, mely az élet minden mozzanatára hangosan megrezzen. Az élet minden jelentős mozzanatára kivétel nélkül. S éppen ez adja meg az *egységet* Rousseau nevelési rendszerének. Rousseau nem volt próféta, hanem reformátor. A reformátor agyából kipattant észmékben meglehet a forrongás homálya, meglehet az ellenmondások színezete, ha apró részleteket akarunk kikapni a »nagy műből« s azokat önkényesen egymás mellé akarjuk állítani. De ha az »egész művet« nézzük, lehetetlen az egységet észre nem vennünk. Rousseau maga is beszélvén arról, hogy változó jelleme sokszor önmagával hozza ellenmondásba, annál könnyebb — a nagy gondolkodó szavaira támaszkodva — pedagógiai rendszerének *ellenmondásait* bizonyítani.

Rousseau tanulmányaim célja kimutatni, hogy Rousseau *művei egységes gondolatrendszer, élete egységes világnézeteket* tükröztetnek vissza. *Változások* nem csupán

ellenmondásokra engednek következtetni, de lehetnek a *fejlődés* útjelzői is. Rousseau tanulmányaimban vizsgálom 1. Rousseaunak az egyházakhoz, 2. Rousseaunak »az iskolához« és 3. Rousseaunak »az államhoz« való viszonyát.

Adatok Rousseaunak az egyházakkal való harcához.

Sajátságos végzete volt Rousseaunak, hogy élete lehevesebb harcait éppen a vallásért kellett megvívnia, mely pedig lelkének éltetője volt. Nála a vallás: az élő erkölcs s ez a titka annak, hogy az egyházak hevesen támadják. A párisi katolikusok és a genfi protestánsok egyenlő hévvel üldözik az Emile-t. Ebben a műben mutatja be ugyanis Rousseau eddig is hirdetett elveinek gyakorlati érvényesülését. A filozófiai művek csak kevesek kezébe kerülnek, Emile azonban a gyakorlati nevelésről szóló mű, az emberek millióihoz útát találhat. A nevelésre vonatkozó reformok minden egyéb reformnál jobban veszélyeztetik a politikai és egyházi hatalmakat.

Rousseau az Émileben a vallásos nézetek tekintetében önmagához volt következetes. Célja: *embert nevelni előítéletek nélkül*. Így tehát természetes, hogy elveti a dogmákat és hogy a vallásosságot az erkölcsösségben látja; ezt hirdeti már első neveléstani művében,¹ melyet a Mably családnál való nevelősködése alkalmával tanítványai atyja számára írt; már itt hangoztatja, hogy nem kell a gyermekekkel vallásra és erkölcsre vonatkozó szabályokat betaníttatni. Olyanná kell formálni lelköket, hogy az *erkölcsi törvényeket megérezzék*. Az erkölcsstan tárgya oly tágkörű, hogy azt pontosan meghatározni meg sem kísérti. Az embereknek egymáshoz való számtalan viszonya, mesterségek, művészetek, mind tárgyai lehetnek a vallásnak, illetőleg: erkölcsannak; ezek inkább séták, beszélgetések alkalmával jöhetnek szóba s nem alkothatnak szabályszerűen tanított tantárgyat. *Hogy a vallást és erkölcsant együtt* emlegeti Rousseau, abban semmi cél-

¹ Projet pour l'éducation de M. de Sainte Marie, 1740.

zatosság nincs. 1470-ben, mikor Rousseau az említett tanulmányi tervezetet írja, még annyira »őszintén katolikus« (sincerement catholique), hogy *a csodákban is hisz*. A nála régebben áttért Madame de Warensnek jut az a szerep, hogy őt a dogmák fölé emelje. De azután sem lesz ellenségévé az egyháznak, sem nem lesz atheista. *Szereti Istent* szívből és meggyőződésből, anélkül azonban, hogy az egyházi tekintélyekkel törődne. S ha később Rousseau az egyházakkal ellentétbe jutott is, ez az egyházak és nem az ő harcias kedvében keresendő.

Az Émile megjelenése után az Anti-Émile-ek egész áradata jelenik meg a francia irodalomban. Ezen, többnyire egyházi írótól eredő művek közül egyike a legjelentősebbeknek *André apát cáfolata*,² melyet a párisi teológiai fakultás Émile-re hozott bírálata követ.

André apátot főleg a hit és kinyilatkoztatás megsértése bántja. Fájdalmasan ismeri el, hogy Rousseau művei nagyon veszedelmesek már gazdag és virágos stílusuk miatt is. Megragadó stílus segítségével a szerző a leggyászosabb mérget csöpögteti tanítványa szívébe. *E bünnös századnak* nagy hajlama van ahhoz, hogy inkább a szavak szépsége és tetszetős kapcsolata által vezettessék, mintsem a helyes gondolkodás által. Szemére hányja Rousseaunak, hogy nem hisz a csodákban, mert az *emberi tanúságokat elégteleneknek* tartja. André szerint az *emberi dolgok legnagyobb része is emberi tanúságok által van bizonyítva*. Rousseau szerint maga a természet rendje legjobb bizonyítéka a Legfelsőbb Lénynek. André úgy vélekedik, hogy maga a természet az a legnagyobb csoda, mely a többi csodát magában foglalja. Szerinte a természet megmutatja ugyan Isten létezését, de nem mutatja

² L'abbé André: Refutation du nouvel ouvrage du Jean Jacques Rousseau, Paris 1762. Ezt követi 1763-ban a II-ik kiadás „Une aveugle philosophie, qui s'est repandue dans le monde, fascine les esprits et pervertit les coeurs“ (Elvakult filozófia, mely elterjedt a világban s mely elhomályosítja az elméket és megrontja a szíveket.) Ezután következik a *Censure de la Faculté de Théologie de Paris* contre le Livre qui a pour titre Émile ou de l'Éducation, a Paris. Chez P. Al. de Prieur, Imprimeur du Roi, Rue St. Jacques à l'Olivier, MDCCLXII.

meg Isten akaratát. Rousseau a csodák tagadása után is azt állítja, hogy *hiszi az Istent*, erre André türelmetlenül azt válaszolja: »de az igaz Isten, a keresztények Istene, nem lehet a Rousseau Istene«.

Rousseau a gondolkodásra (raisonnement) *szeretné visszavezetni a vallást*, holott André szerint az ész képtelen felfogni mindazt, mit Istennek kinyilatkoztatni tett. Nem igaz, hogy Isten már más próféta által is megnyilatkozott az embereknek. Jézus csodái voltak azok, melyek Isten igazi ismeretét elterjesztették az emberek között. Igaz, hogy Isten mindent megmondott »szemünknek, lelkiismeretünknek és józan eszünknek«, ámde »szemeink el vannak vakulva, atyáink első vétke miatt«. — Rousseau vikáriusa tehát *hitellenné* lesz, midőn a hit dolgaiban *világosságot* (évidence) követel. Rousseau szerint nagy eruditióra vagy kritikára volna szükség, hogy a vallásban a valót a valótlantól megkülönböztessük. André szerint ez a szofizma csak *egy protestánst vakíthat el*, aki lerázván magáról az egyház tekintélyének nyögét, *átadta magát a vizsgálódás és a függetlenség bizonytalanságainak*. Az igazi keresztény előtt, ki az egyháznak aláveti magát, egy isteni és csalhatatlan tekintély van; az ily keresztény szánakozva néz azokra a nehézségekre, melyek a vikáriusnak túlzó és értelmetlen lelkében támadnak. Rousseau nem hisz *Jézus feltámadásában*, holott ha nem támadott volna fel, tanítványai nem hihettek volna benne. Igaz, hogy a feltámadás: csoda, de minél inkább hívjuk segítségül az emberi értelmet, annál inkább be kell látnunk, hogy a *csodák nem kevésbé szükségesek, mint maga a vallás*.

André eretnekségnek tartja, hogy Rousseau Jézus és Sokrates közt párhuzamot vont. Ez a párhuzam csak a kinyilatkoztatás ellenségei előtt lehet tetszetős. Ezek szívesen fölruházzák Jézust minden képzelhető erénnyel, de nem hisznek isteni mivoltában; nem hisznek abban, hogy csak az emberi nem megváltása végett öltött emberi alakot. Ezen eretnekek készséggel elismerik, hogy Sokrates alatta áll Jézusnak, de nem hajlandók Jézusban az emberi és isteni természetet együtt látni. Az ő

dicséretük, miután Jézust embernek nézik és istenségét tagadják, csak istenkáromlásnak tekinthető. Megfosztván a vallást minden misztériumtól, lerombolják az egyetlen hitvallást, melyet Jézus e földön tanított.

A cáfolatnak 1763-ban megjelent második része nem kevesebb türelmetlenséggel és harcias hévvel támadja Rousseaut. Ez könnyen érthető, mert az Émile egy év leforgása alatt óriási hódítást tett. Fájdalommal kell az egyház harcosának megállapítania, hogy érkezett a »hamis próféták ideje«. El lehet mondani, úgymond, hogy elérkeztünk a legnagyobb romlottság idejéhez, melyben megsaporodnak az ál-próféták és betöltik hazugságaikkal a földet és a szakadóroknak nagy számát teremtik meg. Az első cáfolat célja az volt, hogy megsemmisítse Rousseau erőtlen érveit a keresztény vallás csodáinak tekintélye ellen. A második részben teljességgel (pleinement) meg akarja cáfolni Rousseau összes hamis tételeit. A nagy nekigyürközés dacára sem nyújt a cáfolat második részében erőteljesebb érveket. Rousseauval szemben azt hangoztatja, hogy az ember születésekor bűnnel terhelt és eredendő bűntől csak a keresztény vallás szabadítja meg. A kinyilatkoztatás szükséges volt és így ennek elismerése szükségszerű, mivel nincs más út, mely az üdvösségre való igazságokat feltárja. Szembeötlő *ellenmondás* tehát, hogy Rousseau tehetetlenségében a kinyilatkoztatást sem el nem fogadja, sem el nem veti, sőt egy helyen azt is elismeri, hogy vannak bizonyítékok, melyeket megcáfolni nem tud. A csodák megtörténének bizonyítására újra meg újra visszatér: Jézus megjelenése és halála után a zsidók többé csodákat művelni nem tudtak; Luther és Calvin képtelenek voltak misszójukat csodatételek produkálásával bizonyítani, ámbár »a mi teológusaink kérték tőlük, ők maguk érezték ennek szükségét és hasznát vették volna«; számos bizonyíték mellett szól, hogy az embereket semmi sem tudja jobban vonzani, mint a tekintély és a csodatétel ereje; a mindennemű *csodatételek*, melyeket Jézus és az apostolok bemutatnak, *szerezték meg az egyháznak a szükséges tekintélyt*, a csodákba vetett feltétlen hit gyűjté össze és

egyesíté az emberek sokaságát. A tekintély, arra szolgál, hogy az saját *üdvösségük érdekében megalázza az embereket*; hogy fölvilágosítsa őket, anélkül, hogy gőgösek legyenek; hogy megszabadítsa őket az önhietség veszedelmétől.

Rousseau azt kívánja, hogy a leány az anyja vallását kövesse, mert az a természet rendje. André szerint első sorban az a természet rendje, hogy mindenki Istennek legyen alávetve. Zokon veszi Rousseautól azt is, hogy *Mahomedet Jézushoz hasonlította*. E hasonlat istenkáromlás, mert hiszen Mahomed megölte azokat, kik hitének nem hódoltak meg.

Hogy André tollát nem a megbántott vallásosság, hanem a megbántott egyház irányítja, az az eddigiekből is világos. Előtte az egyház tekintélye mindenek felett való: »az értelem és a szentírás tökéletes megegyezése az, ami bennünket az egyház tekintélyének alávet«. A harcias egyháznak való meghódolás mondatja vele azt is, hogy a *szentírás ugyanaz az Egyházban, mint a törvény az államban*. Ilyen nézőpont mellett természetesen hibáztatja azt is, hogy Rousseau az evangélium szellemét elválasztja az egyházétól, holott szerinte az evangélium szelleme az egyház szellemével azonos.

Szociális vonatkozású vitát is találunk a cáfolat második részében. Rousseau elég merész azt kívánni, hogy a *zsidók szellemi fölszabadulást* nyerjenek, részt vehessenek az iskolai és egyetemi tanulmányokban. Ez a merész kívánság a kereszténység teljes felforgatásával volna azonos. Ha a zsidók megszabadulnának mostani állapotuktól a keresztény hitre való áttérés nélkül, ez a keresztény vallást alapjában támadná meg. Akkor nem volna többé rá mód a hitetleneket meggyőzni és éreztetni velük, hogy vallásuk nem egyéb hiú szertartások sorozatánál, hazugságoknál és ellentmondásoknál. Hiszen a zsidók szentírásából is kitűnik, hogy az az állapot, melyben vannak, jogos bűnhődés Jézussal szemben való hitelenségükért és hogy jelen helyzetükből csak akkor juthatnak ki, ha hinni fognak Jézusban.

1762 június 7-én a párisi teológiai fakultás képviseli

selői összejönnek, közöttük M. Gervaise, a fakultás ügyésze jelentette, hogy egy bűneiről közismert ember műve terjedett el. Az ügyész olvasván a könyv néhány helyét, elhatározzák, hogy a közgyűlés elé fogják terjeszteni, hogy »a vallást megszabadítsák e horribilis műtől«. Julius 1-én szintén M. Gervaise mond beszédet Rousseau ellen, *miután már a parlament is hóhér keze által égettette el az Émile című művet*. Gervaise Rousseaut »szörnyetegnek« nevezi, ki vesztére tör a vallásnak és az egyháznak, melyet Jézus Krisztus vérével megpecsételt. Rousseau-nak szerinte semmi egyéb célja nem lehetett, mint a régi jó erkölcsök megvetését inspirálni a közboldogság (felicite publique) róvására. Rousseau a társadalom *flövényhozója* akar lenni, de csak *lerombolója* lesz. A tisztességhez énekel dicsőítő himnuszokat, ő maga azonban a féktelenség ékesszóló mestere. Csak annyiból tanítványa Jézus Krisztusnak, hogy többre becsüli Sokrates-nél; de más részt ügyet sem vet a dogmákra és Krisztus vallására s nem pirul egész nyíltan kijelenteni, hogy az imádásra méltó Megváltó eltúrta a halált, melyre rászolgált. Mint egy második Herostratos, úgy rombolja le templomainkat. Rousseau szerint *semmi sem oly fontos a vallásban, mint a belső érzés. Ilyen halálos mérgekkel* van tele e könyv s ahelyett, hogy borzalommal letennék, mindenki ezt olvassa, »a mi tanítóink és féltudósaink kéjes gyönyörűségüket találják e műben és kicsibé mulik, hogy emberi méltóságról megfeledkezve, nem lesznek állatokká s nem utánozzák azokat«. A *parlament június 9-én hozott határozatával* már csúfosan megbüntette ezen borzalmas filozófiának vakmerő szerzőjét és csak menekülésének köszönheti, hogy elkerülhette a parlamenti határozat következményeit. Ámde Rousseau megfutása által önmaga mondott magáról ítéletet. Rousseau-nak mily nagy félreértése kellett ahhoz, hogy M. Gervaise ilyen kitörésre ragadtassa magát: »Erdők mélyébe kellett volna őt számúzni, őt, ki szégyenli emberi voltát, ki egy más művében azt kívánja, hogy minden ember állat módjára éljen. E könyvében is a vadság szolgálatában áll, nem akarván, hogy tizennyolc éves korukig Isten-

ről tudjanak az emberek.« M. Gervaise a következőkben foglalja össze Rousseau bűneit: »Ez az ördögi író szitkozódik Isten ellen, a csodák ellen és a jóslások ellen, tagadja a kinyilatkoztatást, tagadja a csodák és jóvendőlések csalhatatlan jeleit és szitkozódik azon türelmetlenség ellen (intolerantisme), melyet az igaz vallás alkalmaz.

A *voltaképpen* »Censure« a következő szempontok szerint csoportosítja érveit: 1. a kinyilatkoztatás lehetősége és szükségszerű volta. 2. A kinyilatkoztatás jellemvonásairól. 3. Mily módon lehet a kinyilatkoztatást megismerni? 4. Csodák, jóslatok kérdése. 5. A kinyilatkoztatás tana. 6. Összefoglaló érvek. Mi azonban helyesebbnek véljük a *Censure tartalmát* a következő szempontok szerint *csoportosítani*: A) vallási vonatkozású, B) egyházi politikai vonatkozású, C) állampolitikai vonatkozású érvek.

A) *Rousseau elveti a kinyilatkoztatást*, azt állítván, hogy Isten csak a szív vallásával törődik s ha ez őszinte, akkor mindenütt egyforma; ami a külső szertartást illeti, ha erre a jó rend érdekében szükség van, ez a rendőrség dolga (*affaire de police*). A Censure szerint külsőségek nélkül még a természet vallása sem lehetne el, mert nem elég belsőleg hinni, szóval és nyíltan is imádni kell Istent, kifejezni belé helyezett bizalmunkat s megköszönni jótéteményeit. Erre már azért is szükség van, hogy *másokat hasonló cselékedetre inspiráljunk*.

Ellenmondást lát a Censure abban, hogy Rousseau gyűlöli a keresztény vallást, bár maga is elismeri: »tele van ugyan előítéletekkel, de mégis a keresztény vallás a legjobb«. Ami a keresztény vallás régiségét illeti, oly régi ez a Censure szerint, mint maga a világ. A régiek ugyanis *hittek Jézusban*, akinek *majd el kell jönnie*, hogy megváltsa az emberi nemet; mi hiszünk *Jézusban*, *aki eljött*, hogy megváltsa bennünket. Úgy eszméi, mint erkölcsstana által legtöbbet ér a keresztény vallás, de legnagyobb értékű azon szabályoknál fogva is, melyekkel a külső szertartást előírja. *Ellenmondás* az is, hogy Rousseau bámulattal van eltelve az evangélium iránt s mégis azt állítja, hogy ez oly hihetetlen dolgokkal van tele, me-

lyek a józan ésszel ellenkeznek. Ámde Rousseau ezen ellenmondó állításait nem kíséri meg igazolni. Rousseauval szemben a Censure azt hangoztatja, hogy a gyermeknek nincs szüksége arra, hogy az evangélium kétségbevonhatatlan tényeiről közvetlenül győződjen meg. Jézus szentségét, csodatételeit, feltámadását, az apostolok hivatását már dajkáitól tanulja meg s tanulja atyjától, anyjától, tanítóitól, a katekizmusból és a papoktól, kik erről eleget beszélnek anélkül, hogy valaki ellenmondana nekik. Ha feltesszük, hogy gyermek elsőrangú tudós lesz, nagy és mély műveltség osztályosa és képes lesz mindent megvizsgálni, ami a vallásra vonatkozik, csodálatos összhangot fog találni a mi szent vallásunk minden részletei között és meg fogja látni, hogy a természetes vallás a mi kinyilatkoztatott vallásunktól új fényt nyer és hogy a kinyilatkoztatásnak a csodák és jóslatok a bizonyítékai.

Nagy hévvel bizonyítja a Censure a *katolikus egyház egyedüli üdvözítő voltát*. Szerinte Rousseau csak tudatlanságból állíthatja ezt: »az egyház elhatározza, hogy az egyháznak joga van határozni«. A kinyilatkoztatásban Censure szerint egyetlen keresztény egyház sem kételkedik. Egyes embereknek egész életüket kellene eltölteniök, ha az egyes hitcikkelyek igazságait kutatni akarnák. Isten azért rendelt egy *látható testületet* (société visible), hogy őre és hűséges tolmácsa legyen az Isten szavainak. *Józan ésszel tehát nem lehet kételkedni abban, hogy a katolikus egyház a hit igazságait hirdeti. Ez négy elvből következik: 1. az egyház egységes; mindazok, akik hozzá tartoznak ugyanazon hit és szentségek által vannak egyesítve; 2. az egyház katólikus; nagyobb terjedelmű minden egyéb közösségeknél; 3. az egyház apostoli; teljesen azonos az apostolok által megalapított egyházzal, megszakítás nélkül létezett és mindig tekintélyesebb volt azon közösségeknél, melyek belőle kiválóan ellene fellázdadtak; papjainak tekintélye az apostoloktól ered, tehát magától Jézus Krisztustól is és következőleg Istentől is; 4. az egyház szent; eredetét ugyanis Jézus Krisztus szentségében bírja, amiről sokan martir halálukkal tettek bizonyosságot. Rousseau azon állítása, hogy a szent könyvek*

hitelességet csak pontos kutatások útján lehet megállapítani, helytelen és a keresztény vallás iránti gyűlöletről tanuskodik. A szent könyvek hitelességében még a különböző egyházak is megegyeznek. Hogy az egész világot be kell utazni azért, hogy hitelességükről meggyőződjünk, ez oly tulzó kívánság, mely még a természetes vallást is megdöntené. Olvasás nélkül is mindenki tudja, hogy a zsidó vallás hamis babonákon alapul, hogy a mohamedánizmusban semmi sem eredeti és hogy csak fegyverrel lehetett terjeszteni.

Rousseau a csodákat hihetetleneknek tartja. Azt állítja, hogy mindig akadtak emberek, akik szemfényvesztéssel tévesztették meg a népet; hogy a csodák mindig csak kevés, szegényes műveltségű emberek előtt történtek; a csodák semmit sem bizonyítanak, mert maguk is bizonyításra szorulnak. A Censure szerint a csodákat tagadni azonos az ateizmussal. Isten ugyanis feltétlenül bölcs, hatalmas és szabad. Neki szabadságában állott a csodák által, mint érzékkel fogható jelek által, eszközölni a nyilvánkoztatást. A szemfényvesztéséért nem szabad az igazi csodákat kétségbe vonni. Az apostolok és a hívők jóhiszeműségében kételkedni nem lehet. Tudvalevő dolog, hogy a farizeusok a csodatevő Jézust már irigységből is folyton ellenőrizték és tehetetlenségökben csak azt tudták ellene felhozni, hogy a démon szállta őt meg. Rousseau azon állítása, hogy a jóslatok csak azoknak bizonyítanak, akik látták, a tekintély tagadásával azonos; ezen állítása vakmerő, esztelen és istenkáromló. Igaz, hogy a nyilvánkoztatás titkai megfoghatatlanok, de éppen ezáltal lesznek Istenhez méltóbbakká. »A hit ugyanis Isten ajándéka, melyet ő titokzatos kegyében sugall az embereknek.«

Rousseau elveti az eredendő bűn gondolatát, mert eszerint a még meg nem keresztelték el fognak kárhozni. A Censure szerint ez csakugyan titokzatos dolog, de azért az eredendő bűn dogmáját kegyetlennek és barbárnak nevezni nem lehet. E nélkül nem értenők meg az ember mostani állapotát. Egy napon Isten a hitetleneknek is megbizonyítja az igazságot. Hogy mily úton fognak ezek

megmentelni, az nagy titok. *De az ismert igazságok nem tagadhatók le az őket kísérő homály miatt.* Rousseau szerint Istenben hinni, jól tenni: elegendő. Mellékes dolog a túlvilágban hinni, vagy Istennek Jézushoz való viszonyát vizsgálni. A Censure szerint maga a józan ész mutatja a vallásban rejlő misztérium *előnyét*; ez növeli a vallás fenségét, ez törli meg a filozófusok gögjét, kimutatván az emberi bölcsesség hiábavalóságát és létrehozván a vallásban *a tudósok és együgyűek közti teljes egyenlőséget.*

A Censure Rousseauval szemben, ki azt állítja: »Isten az embereknek nem egy másik ember által nyilvánítja akaratát« — a pap szerepének fontosságát bizonyítja. A Censure, valamint André is, hibáztatja Rousseau türelmességét (tolerantisme), mint amely megfosztja az egyházat minden eszköztől, mellyel a vallást terjeszteni lehet. Ismételten is szó van arról az »intolérance theologique«-ról, melyről a katolikus egyház professziót tesz.

(Folyt. köv.)

Az istenfogalom Jézus tanításaiban.

Irta: Zoltán Sándor.

Újabb időben mind általánosabb felfogásként kezd elterjedni az a nézet, hogy Jézus nem adott, nem is akart adni semmiféle teológiát, hanem tulajdonképpen csak az Isten és ember között levő viszonyt akarta tisztázni s erre vonatkozólag olyan tanítást adni, melynek segítségével fölébredesse az emberek lelkében az isteniuság tudatát s ezáltal elősegítse istenországának elközelgetését. És tényleg, ha szorosabb vizsgálat alá vesszük Jézusnak az evangéliumokban található tanításait, nem találunk bennök Istenről semmi direkt meghatározást vagy elméleti magyarázatot, mi kielégítené a mai gondolkodást, hanem kénytelenek leszünk megállapítani, hogy őt mindenekelőtt az ember érdekli a maga sajátos lelki világával s igyekszik kapcsolatot teremteni Isten és az ember között, mihez a negyedik evangéliumban a saját személye és Isten között levő viszony megállapítása és örökös hangoztatása járul (természetesen ez evangéliumot megírató szellem értelmében).

Mindezek azonban nem azt jelentik, hogy Jézusnak nem volt meg a maga egyéni felfogása Istenről. Éppen az ember és Isten között levő viszony szemlélete mutatja e tekintetben az ő nézetét, mely ótestamentomi hitből táplálkozik, de fölé emelkedik az ótestamentom tanításainak s kora írásmagyarázóinak merev dogmatikus felfogásánál szabadelvűbb, magasabbra szárnyaló. Ha közvetlen, direkt tanítást nem is adott Istenről, megvan indirekt, közvetett tanítása e tekintetben is, mely aránylag elég világos képét mutatja Istenről való felfogásának, sőt bizonyos fejlődést is tár elő. Föltehetjük, sőt tényként elfogadhatjuk, hogy éppen a direkt tanítás hiánya okozta